

<u>JELMAGYARÁZAT</u>	
A CSAPÁSOK IRÁNYA	AZ ARCVONAL
1944. 10. 6-28-IG	1944. 10. 5-ÉN
1944. 10. 29-1945. 2. 13-IG	1944. 10. 28-A'N
1945. 2. 14-4. 4-IG	1944. 12. 31-ÉN
	1945. 2. 13-A'N
	1945. 3. 16-A'N
	1945. 4. 4-ÉN

(Forrás: Magyarország felszabadítása. Szerk. Száva Péter.
Budapest 1975. 328. old., részlet)

Kosztjó Gyula

Romzsa püspök meggyilkolására Hruscsov adott parancsot

A szovjet kommunista diktatúra berendezkedése Kárpátalján
1944–1950

1944 őszén Kárpátalja területe a szovjet fennhatóság alá került. A katonai megszállást mélyreható társadalmi és gazdasági folyamatok követték, amely egy átfogó és mindenre kiterjedő rendszerváltást jelentett. Dolgozatomban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam ennek a folyamatnak a Kárpátalján élő magyar kisebbségre gyakorolt hatását, illetve érzékeltessem a korszakhatárnak számító történelmi esemény szociálpszichológiai következményeit az újra nemzeti kisebbségi helyzetbe kényszerült kárpátaljai magyar közösség számára.

Kárpátalja beillesztése a szovjet birodalomba a korábban és másutt már jól bevált forgatókönyv szerint történt. A berendezkedés folyamata „természetesen” itt is terrorral, megtorló intézkedések sorozatos alkalmazásával kezdődött, és az így kialakított mesterséges légkörben látott hozzá a kommunista párt a hatalom intézményesítéséhez (kolhozosítás,¹ eröltetett iparosítás, stb.). Mindent mindenre és mindenkire kiterjedő, eröltetett állami ideológiai munka kísérte. Kárpátalja szovjetizálásában is jelentős segítséget nyújtottak a Szovjetunió-nak a más kisebbségekkel kapcsolatban már korábban megszerzett „integrációs” tapasztalatai. Ennek keretében valósultak meg az első legfontosabb intézkedések: a terület katonai megszállása; a hatalom törvényesítése, az addigi helyi politikai vezetők, közigazgatási tisztségviselők félreállítása, gyakran fizikai megsemmisítése, a magyarsággal szembeni nemzeti elnyomás, stb.

Kárpátalja szovjet katonai megszállása

A Magyarországhoz akkor szervesen hozzátartozó Kárpátalját, azaz a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségeinek területét, valamint Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyét, valamint Ungvár várost a magyar kormány 1944. április első napi hatállyal, Északkeleti Hadműveleti Terület elnevezéssel különleges igazgatás alá helyezte.² A keleti háborús arcvonal közeledése miatt szükségszerűen kiadott intézkedés felemás, kedvezőtlen érzelmi állapotot váltott ki a helyi lakosság körében. A

¹ kolhoz: коллективное хозяйство (kol/lektyivnoje hoz/jajsztvo), közös gazdaság, mezőgazdasági termelészövetkezet a volt Szovjetunióban.

² Lásd: az 1440/1944. M. E. számú kormányrendeletet, valamint: *Kárpáti Híradó* (Ungvár), 1944. április 16. (85. szám), 4. old.

háború nehézségei, a keleti frontról érkező hírek hatására sokan a fizikai megsemmisülésről képzelődtek. Miközben – természetesen – nem láthatták előre, hogy Kárpátalja fél év múlva bekövetkező szovjet katonai megszállása, mekkora gyökerecske fordulatot hoz az életükben.

A megszállást egyfajta, a helyzetet törvényesíteni igyekvő tevékenység követte. A formálódó kommunista hatalom elhivatott céltudatossággal nekilátott az ellenséges töltetű – kulák,³ imperialista, magyar bérencek – fogalmak elültetéséhez a társadalmi közfelfogásban. Itt fontos rámutatni: az államszocializmus kiépülésének általános jellemzője, hogy mindent átható változással, forradalommal, vagy Kelet-Európa esetében háborús vereséggel jött létre. Az emberek életviszonyainak, az adott közösség társadalmi helyének, a szociális struktúrában betöltött szerepének az átértékelése adja a helyzet kulcsát.⁴ A kárpátaljai magyarságban az újabb elcsatolás a Trianon utáni veszteség-érzést elevenítette fel, amely meggyengítette identitástudatát, az anyaországhoz való kötődésében viszont egyfajta módon elbizonytalanodott.

A kárpátaljai lakosság sajátosan viszonyult a szovjet katonai megszálláshoz, amelyet az 1939–1944 közötti újbóli magyar korszakban kifejtett kommunista-ellenes propaganda is befolyásolt. Az illegálisan működő kommunista szervezetek tevékenységét ellensúlyozandó, a magyar kormányzat azokat a személyeket használta fel, akik 1940. és 1942. között Kárpátaljáról átszöktek a Szovjetunióba. Egy részüket a szovjet határőrök visszatoloncolták, majd a magyar belügyi szervek közreműködésével eljuttatták a hegyi falvak iskoláiba, ahol beszámoltak a szocializmus országában szerzett „élményeikről”.⁵ Ezeken az „ismeretterjesztő” körutakon kívül, a magyar belügyi szervek megtiltottak minden kommunista tartalmú röplap- és karikatúraterjesztést. A baloldali személyek államrendet felforgató tevékenysége ugyanis, elsősorban az utóbbiakban volt sikeres, főleg a hegyvidéki, szlávajkú területeken. A magyar hatóságok ezzel jelentős mértékben megnehezítették az 1943-tól Kárpátalján tevékenykedő, szovjet repülőgépekről ledobott partizánok tevékenységét is. Az utóbbiak „hatékony-sága” csak akkor növekedett, amikor a „Magyarországi Munkás Párt” (helyesen KMP, 1943. májusától Békepart) Külföldi Bizottságának közreműködésével különleges szovjet kiképzőtáborokban célirányosan ideológiai tevékenységre, magyar nemzetiségű partizánegységeket képeztek ki, és vetettek be Kárpátalján.⁶

A szovjet katonai megszállással egy időben, 1944. őszén zajlottak Kárpátalján a Vörös Hadsereg SZMERS⁷ alakulatainak tisztogató bevetései. Ezek fő célja: egyrészt a korábbi magyar közigazgatás tisztségviselőinek, vezetőinek elfogása és kivégzése, másrészt a történelmi egyházak szerepének háttérbe szorítása,

3 kulák: oroszul – кулак, „tulajdonképpen „ököl”(be szorított kéz)”, azaz zsupori, fősvény, nagygazda. A Szovjetunióban általánosan használt kifejezés, amellyel a kommunista mozgalmárok megbélyegezték a kemény munkával családi gazdálkodást folytató, és abból jól megélő parasztok széles rétegeit.

4 BALÁZS Sándor: Identitástudatunk zavarai. Bukarest, 1995. Kriterion Könyvkiadó, 23. old.

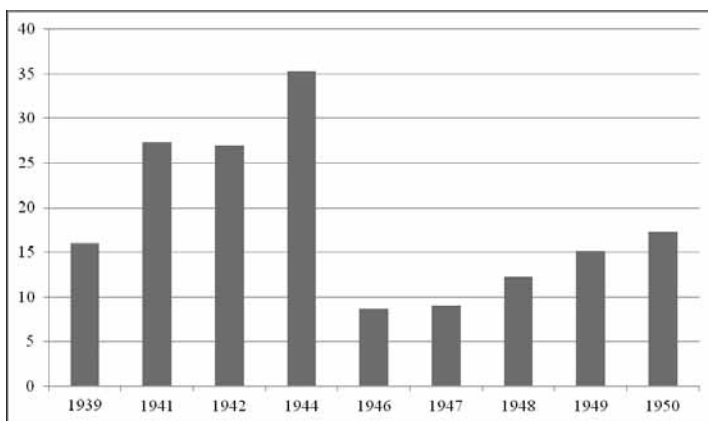
5 BOTLIK József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, 1997. Hatodik Síp Alapítvány, 261–262. old.

6 Hadtörténelmi Levéltár (Budapest). VIII. 134. A 165. számú juzsai (talicai) antifasiszta iskola története 1943–1945. 20–23. old.

7 SZMERS – „Szmerty Spionam”, vagyis ’Halál a kémekre’. A szovjet katonai kémelhárítás elnevezése.

illetve vezetőiknek a félreállítása volt. Az új hatalommal ellenséges személyekről az ún. feketelistákat egyébként már 1944 nyaratól, a Kárpátalján működő szovjet partizánok állították össze. Ezek név- és lakcímei alapján a SZMERS-különítmények sok száz embert tartóztattak le, és – a visszaemlékezők szerint – gyakran önbíráskodással, egyszerűen legyilkolták. Az 1944 novemberében összegyűjtött magyar politikai és egyházi, valamint a társadalmi élet fontos személyiségeit – néhány kivételtől eltekintve – 1945 elején, Ungváron kivégezték.⁸ Ennek következményeként a kárpátaljai magyar nemzeti közösség gyakorlatilag politikai vezetőréteg nélkül maradt.

Közben, 1944. november közepén a 4. Ukrán Front katonai tanácsának 0036-os számú szigorúan titkos rendeletére a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű hadköteles (18-tól 50 éves korig), de ekkor már polgári személynek számító férfi lakosokat elhurcolták.⁹ A számukat napjainkban sem ismerjük pontosan, csak becsléseket, amelyek 30-40 ezer főt említenek,¹⁰ akiknek kb. kétharmada odahalt a szovjet kényszermunkatáborokban, a Gulágon: főként az Ural hegység északnyugati oldalán, Kazahsztánban és Szibériában. A megtorlás e formája jelentős változásokat okozott a kárpátaljai nemzetiségi arányokban. A második világháború küzdelmeiben és a Gulágon elpusztultak nagy száma miatt, 1944 és 1946 között a magyarság aránya 26%-al csökkent a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja területén.

Kárpátalja etnikai összetételében a magyarság arányának változása 1939. és 1950. között (%-ban)¹¹

8 DUPKA György: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. Ungvár–Budapest, 2014. Intermix Kiadó, 29. old.

9 Lásd bővebben, DUPKA Gy., 2014. 32. old.

10 DUPKA Gy., 2014. 43-49. old.; Lásd még, Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politikai, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla, Veghes Mikola. Budapest, 2010. Argumentum Kiadó, 251. old.

11 Bővebben, SZABÓ László: Kárpátaljai demográfiai adatok. Ungvár–Budapest, 1993. Intermix Kiadó.; Lásd még, KOCSIS Károly: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Budapest, 2011. MTA Földrajztudományi Kutató Központ.

A magyarok számát döntően csökkentette, hogy az NKVD és a SZMERS igen kegyetlen *etnikai* tisztogatása, majd a tömeges Gulágra történt elhurcolás után honfitársaink nem merték bevallani a nemzetiségüket. Az általánosan csüggedt lelkiállapotot tovább rontották a kommunista pártsajtóban állandóan ismételt és sulykolt tagadó kifejezések – „magyar rabszolgatartó uralom”,¹² aztán „a föld-birtokos osztály ezeréves átkos uralma”,¹³ stb. –, amelyek hamarosan közhelyszerűvé, elkopottakká váltak az emberek számára. Sajnos, azonban ezeket a káros fogalmakat a helyi magyarok egy része a sajtótermékek olvasása során elfogadta, sőt – érthetetlen módon – magára is vetítette. Ráadásul a magyarság többsége – akarata ellenére – szürke szemlélőjévé vált a környezetében végbemenő folyamatoknak. Emiatt a kisebbségi létformában élő személyek önkifejezése, cselekvése szinte megbénult, mert a pártsajtóban a mindennapi tapasztalataiktól szinte teljesen eltérő helyzetkép, állapotok, eszményiek elképzelt társadalmi berendezkedés, fényes jövő jelent meg. Az előbbieket megtévezve a korabeli kárpátaljai kommunista hatalom ezt az új rendszert, a „jövő haladó társadalmát” tudathasadásos módon, még demokratikusnak is minősítette.

A történelmi egyházak felszámolása, semlegesítése

Kárpátalja 1944 őszi szovjet katonai megszállása után különösen veszélyes helyzetbe kerültek az egyházak. Az ungvári székhelyű Néptanács (vagyis a kárpátaljai kormány) 1945. március 24-én adta közre „A vallás megváltoztatásának szabadságáról” szóló rendelkezését, amely minden nagykorú állampolgárnak lehetővé tette, hogy szabad akaratából megváltoztathassa vallását, vagy kiváljon felekezetéből, illetve felekezeten kívülinek jelenthesse ki magát. A néptanácsi határozat következtében 1945 tavaszán több mint 60 görög katolikus parókia szűnt meg Kárpátalján, mert a híveik áttértek a pravoszláv vallásra.¹⁴ A kötelező ateista világnézet szellemében a hatóságok egyre szélesebb körű vallásellenes mozgalmat indítottak, amelynek fő célja a görög katolikus egyháznak, mint a legnagyobb felekezetnek a felszámolása volt.¹⁵ Közben már 1944. végétől a különféle egyházi szervezeteket, művelődési egyesületeket, köröket is betiltották, a vagyonukat elkobozták és államosították

A kommunista diktatúra egyik eszmei alapját jelentő ateizmus ellenére a pravoszláv egyház Kárpátalján is kiváltságos helyzetbe került és maradt. A munkácsi pravoszláv püspökség már 1944 őszén, Szabó igumennel¹⁶ az élén küldöttséget menesztett a szovjet fővárosba azzal a kéréssel, hogy az egyházmegyét csatolják a moszkvai patriarkátushoz, amely rövid időn belül meg is történt. Mindez a

12 Akik régen képviselték a mi népünket. In. *Vörös Zászló* (Beregszász). 1947. január 19. (6. sz.), 2. old.

13 A hatalmas szovjet nép hatalmas hadserege. In. *Vörös Zászló*. 1947. március 2. (18. sz.), 1. old.

14 BOTLIK J., 1997. 278–279. old.

15 BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után (1939–1945). Szerk., előszó Udvari István. Kiad. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. Nyíregyháza, 2005. 275. old.

16 igumen (görög: vezető, vezér), a keleti szertartású (ortodox) kolostorok apátja, házfőnöke

csak másfél évtizede, az 1931. júliusában felállított a Munkácsi-Eperjesi Pravosz-láv Egyházmegye kárpátaljai részének a megerősödését eredményezte. Ezzel párhuzamosan indította el mind erőteljesebb támadásait a belügyi titkosszolgálat a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye ellen, amelyekben az állami egyházügyi hatóság is tevékenyen közreműködött. Elsőként megvonták a görög katolikus egyház állami anyagi támogatását, megkönnyítették, sőt szorgalmazták a görög katolikus vallásról a pravoszlávra való áttérést. Romzsa Tódor munkácsi püspök kezdettől ellenállt a szovjet hatóságok egyre keményebb támadásának, amellyel aposztáziára, azaz hitehagyásra igyekeztek rákényszeríteni. Miután a Vörös Hadsereg bevonult Ungvárra, Romzsa püspököt szovjet katonatisztek keresték fel, hogy mondjon köszöntő beszédet a város elfoglalásának alkalmából. Sőt jelentse ki azt is, hogy egyháza nevében kéri a város és Kárpátalja Csehszlovákiától való elcsatolását. Minderre a püspök nem volt hajlandó.¹⁷

A görög katolikus egyház szovjet hatósági felszámolásának újabb állomása-ként 1945. május 8-án a hajdani galíciai Lvovban (Lemberg) egy mozgósító csoport alakult a görög katolikus egyháznak a pravoszlávval való egyesülésének elősegítésére. Később ez szervezte meg az 1946. március 8–10. között tartott görög katolikus zsinatot, ahol kimondták az 1596-ban Breszt városában (ma: Belarusz/Fehéroroszország, területi központ) a katolikus és az ortodox felekezet által kötött szövetség, az unió eltörlését. Ezzel a görög katolikusokat visszakényszerítették az ortodoxiába. Ezt követően 1945–1946-ban Ukrajnában államosították az egyházi, a parókiális és felekezeti iskolai vagyont. A papokat kitelepítették a parókiájukból, majd durva módszerekkel tovább korlátozták a hitéletet.

Számos görög katolikus lelkész ellen koholt vádakkal pereket indítottak. Például Fenczik István ellen – aki a papi hivatása mellett teológiai tanárként is működött –, hazaárulás és államellenes összeesküvés koholt vádakkal, majd a bírósági tárgyalás-sorozat végén golyó általi halálra ítélték. A kivégzése előtt felajánlották számára a kegyelmet, ha a moszkvai pátriárkától elfogadja munkácsi pravoszláv püspökké való kinevezését, amit a következő szavakkal utasított vissza: „Egy görög katolikus pap olyan mélyre nem sülyedhet!”¹⁸ Ezt követően, 1946. március 30-án az ungvári börtönben tarkón lötték, melyet egy Maruszja nevű börtönőr-nő, a leghírhedtebb ungvári ítéletvégrehajtó vitt végbe. (A Turjaremete községben született magyar nemzetiségű Kuruc Mária korábban szovjet partizánlány volt, aki a Kárpátalján, 1944 nyarán a Tkanko vezette partizánosztagnban tevékenykedett.) Fenczik Istvánt 1992. február 24-én rehabilitálták.

Demjanovich (ruszinul: Demjánovics) Péter Pált 1945. április 13-án, Zakarpatszka Ukrajna Különleges Bírósága, „azaz Ruszin Vaszil jogvégeztség nélküli volt orosz partizán, golyó általi halálra ítélte, mint hazaárulót.”¹⁹ (...) A vád koronatanúja, Mandzuk Miklós nagybocskói születésű rahói tanító azt állította, hogy neki Demjánovics szó szerint ezt mondta: 'Minden kommunistát fel kellene akasztani'. Ez a kijelentés a tanító részéről, elegendő volt a halálos ítélet-

¹⁷ BOTLIK J., 1997. 278. old.

¹⁸ BENDÁSZ István – BENDÁSZ Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár–Budapest, 1994. Galéria–Écriture Kiadó, 36. old.

¹⁹ *Zakarpatszka Pravda* (Uzsgorod/Ungvár), 1945. június 7. (66. szám)

hez. Mandzukot 'érdemei elismerésül' tanfelügyelővé nevezték ki. Demjánovics már halálra volt ítélve, amikor megbetegedett [76 éves volt ekkor], de hogy ne kivégzés nélkül haljon meg, 1945. április 21-én, nagypénteken, a[z ungvári börtönkórházban] a halálos ágyán, haldoklás közben lőtték agyon".²⁰ Feltehetően az imént említett Maruszja nevű börtönőrnő, a „szokásos” tarkón-lövéssel végzte ki. Demjanovich Péter Pált 1991-ben rehabilitálták.

Az 1945-ben letartóztatott Ortutay Jenő beregszászi görög katolikus főesperes elítélésekor az ügyész 10 évi börtönt, illetve kényszermunkát indítványozott,²¹ de a teljes vagyonát is elkobozták. Ezt követően elhurcolták, és 1950. december 24-én az Észak-Ural hegység nyugati előterében működő Abesz kényszermunkatáborban (Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság) 1950. december 24-én halt meg. A lelkeszt – aki egy időben Beregszász polgármestere is volt – jelentelen sírba temették.²²

Közben, 1947 júliusára már hetvenháromra emelkedett a görög katolikusoktól elkobzott templomok száma, tizenöt görög katolikus papot a Gulágra hurcoltak, hármat politikai vádak alapján elítéltek, harminchatot viszont az országból való menekülésre kényszerítettek. A szovjet hatóságok az előbbi év tavaszán a munkácsi egyházmegyétől elvették a csernekhegyi, a husztbaranyai és kisbereznai kolostorokat, majd átadták a pravoszláv püspökségnek.²³

A kommunista hatalom számára eközben egyértelművé vált, hogy a görög katolikus egyház felszámolásának legfőbb akadály a Romzsa Tódor főpásztor személye, aki ellen emiatt az NKVD merényletet szervezett. A Munkáctól néhány kilométerre fekvő Lóka nevű, ruszinok által lakott falu templomának a felszentelését követően másnap, 1947. október 27-én a Munkács és Ungvár közötti főúton, Zsukó falu közelében merényletet követtek a püspök és kísérete ellen. Egy eredetileg amerikai gyártmányú, Studebaker típusú szovjet teherautó teljes sebességgel belerohant a püspököt és kíséretét szállító könnyű lovas kocsiba. Ezután a merényletet elkövető teherautót követő járműből kiugráló emberek vasdorongokkal ütlegelni kezdték a főpásztort és kíséretének tagjait, de egy éppen arra járó postautó megzavarta a merénylőket. A püspököt és sérült társait a munkácsi kórházba szállították.

Romzsa Tódoron az orvosok sikeres életmentő műtétet hajtottak végre. Már gyógyulófélben volt, amikor kórházi kezelés során egy odahelyezett, takarítónőnek álcázott szovjet titkosszolgálati ügynök, Odárka (vagy Odotya) halálos mérget (ciánkáli) adott be a püspöknek, aki 1947. november első napján, éjjel egy órakor az életét veszítette. Tettestársa a szovjet Vörös Hadsereggel Kárpátaljára érkezett dr. Berman (egyes forrásokban Bergman) kórházigazgató-főorvos volt, aki utasításával néhány percre eltávolította a főpásztorra éjjel-nappal a betegágyánál vigyázó bazilita-rendi Manajló Mária Teofilát és apáca-nővér társait, hogy az NKVD bérgyilkos végrehajthassa megbízatását.²⁴

20 BENDÁSZ I. – BENDÁSZ D., 1994. 29. old.

21 Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948. Ungvár–Budapest, 1994. Intermix Kiadó, 85–89. old.

22 BENDÁSZ I. – BENDÁSZ D., 1994. 82. old.

23 BOTLIK J., 1997. 280. old.

24 [MANAJLÓ Mária Teofila]: Hogyan halt meg Romzsa püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása. In.

A főpásztor vértanúhalála után több mint négy évtizeddel, 1992-ben került nyilvánosságra Pavel Szudoplatov tábornok, a szovjet Államvédelmi Minisztérium (MGB) felderítési és diverziós titkosszolgálatának parancsnokának emlékiratából, hogy a merénylet irányítására a megelőző napokban Ungváron tartózkodott. Azt is közli, hogy Romzsa meggyilkolását – korabeli kifejezéssel „likvidálását” – Nyikita Sz. Hruscsov, az Ukrán Kommunista (bolsevik) Párt, az UK(b)P Központi Bizottságának első titkára hagyta jóvá, miután az ukrán MGB, Hruscsov utasítására kidolgozta annak részletes tervét.²⁵

Romzsa Tódor püspök vértanúhalála után az államvédelmi titkosszolgálat és az állami egyházügyi hatóságok minden eszközt igénybe vettek, hogy meggyorsítsák a kárpátaljai görög katolikus egyház felszámolását. 1948. végéig már 35 görög katolikus lelkész lett a vallásüldözés áldozata, akiket különböző vádakkal letartóztattak, és 5, 10, 25 év kényszermunkára, vagyonelkobzásra ítélték. Közülük négy személyt kivégeztek, illetve meggyilkoltak. Aztán 1949-ben, már az év elején végleg beteljesedett a görög katolikus egyház sorsa: január 26-án letartóztatták a városokban működő parókusokat, hittantanárokat. Egyikük sem hajlandó áttérni a pravoszláv vallásra, ezért valamennyijüket 25–25 év kényszermunkára ítélték. Februárban újabb letartóztatások kezdődtek. A görög katolikus egyház 1945-ben összesen 350 papjából 129-et a „szovjet nép ellenségének” nyilvánították és 25 évi kényszermunka-táborra ítélték, akik közül harmincan nem tértek vissza, odahaltak.²⁶

Hasonló hozzáállást tanúsítottak a megszállók a református egyházzal szemben is. A második világháború idején, Kárpátalján tevékenykedő száz református lelkész közül negyven elhagyta a szolgálati helyét. Az egyházkerület megmaradt, de vezetése a megtorlásoktól való félelemben és a teljes kiszolgáltatottságban várta a fejleményeket. Az első áldozatok Narancsik Imre nagymuzsalyi, Balogh Sándor eszenyi, Szutor Jenő beregszászi lekipásztorok voltak, akiket az előző magyar korszakban kifejtett politikai tevékenység vádjával letartóztattak, és elítélték. Mindhármukat ismeretlen helyre hurcolták, és feltételezhetően ott haltak meg.²⁷

A szovjet állami propaganda

Kárpátalja lakossága a történelem szinte minden időszakában, döntően szegény-sorsú volt. A világpolitikai változások és azok helyi hatásai következtében nem tudott kialakulni szilárd, polgári alapokon nyugvó társadalmi berendezkedés. Emiatt az elszegényedett, alacsonyabb társadalmi rétegekben az identitás-

Kárpátontúli Ifjúság (Ungvár), 1990. november 10. (45. szám).

25 GEVORKIAN, N. – PETROV, N.: Terakti. [abbreviatúra (rövidítés, összevonás) = terrorista akciók] In: *Moszkovszkije Novosztyi* (Moszkva), 1992. augusztus 2. (31. szám).; Lásd még bővebben, PUSKÁS László: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest, 1999. Don Bosco Kiadó, 246–252. old.

26 BOTLIK J., 1997. 284., 286–287. old.

27 GULÁCSY Lajos: A kárpátaljai református egyház történelme 1944–1990 közt. In: Kárpátalja református templomok. Szerk. Radvánszky Ferenc. Ungvár–Beregszász, 2000. Tárógató Kiadó, 11. old.

tudat, a nemzeti önazonosság leginkább érzelmi formában létezett.²⁸ Ezt a kárpátaljai kommunista hatalom is kihasználta, eszméinek, nézeteinek mindent átható terjesztésével. Még zajlott a második világháború, amikor erőteljes ideológiai munka kezdődött a leigázott magyarság körében. Ezt a feladatot Vörös Hadsereg különleges politikai hivatala, kifejezetten erre a célra kiképzett alkalmazottakkal végezte. Agitátorai a katonai csapatokkal együtt haladtak, és amikor egy-egy települést a Vörös Hadsereg megszállt, ott azonnal politikai előadásokat tartottak a helyi lakosságnak a kolhozosításról, a Szovjetunió Alkotmányáról, és a Vörös Hadsereg „keresztény küldetéséről” Európában.²⁹ Ezt módszert a háború után is használták az emberek eszmei meggyőzősében, azonban hatékonyságban nem tudta felvenni a versenyt a központilag szigorúan ellenőrzött, rendszeresen megjelenő pártsajtóval.

A legfőbb pártvezetés és az állami főhatóságok erőteljes hírverése három fő célt igyekezett elérni a kárpátaljai magyarság nemzeti azonosságtudatában: egy hamis tudat kialakítását, nemzeti emlékezetének korlátozását, valamint a külvilágtól, különösen a Magyarországtól való elszigetelést. A bevezetett új állami ünnepek tartalma és elsődleges törekvése a szocializmus építésének a népszerűsítése volt. Az előbbieket érdekében a szovjet államhatalom a nemzetiségi nyelveket is felhasználta. Egy példa: 1947. szeptember 4-én Ukrán Kommunista Párt határozatot fogadott el arról, hogy a magyar és a románajkú lakosság körében növelni kell a „tömegpolitikai munkát”. Ezért kötelezték a „Kárpáti körzet” (tudni illik Kárpátalja) járási pártbizottságait, hogy tervszerűen, magyar nyelven is rendezzenek politikai, tudományos és irodalmi előadásokat. A párt-határozat azt a célt is kitűzte, hogy 1947. szeptember 10. és október 1. között a propagandisták részére tartsanak szemináriumokat. A körzet (vagyis Kárpátalja область /oblaszty/, azaz terület, megye) ún. „kultúrfelvilágosító” osztályát arra utasította, hogy az olvasótermekben, kultúrházakban, klubokban szervezzen magyar nyelvű olvasóesteket a „magyar munkásöntudat fejlesztése” érdekében. Ezeket a rendezvényeket „természetesen” nem magyar, hanem szovjet írók és költők alkotásait adták elő. Feltűnő, hogy a párt-határozat kezdeményezte, hogy Magyarországról Kárpátalja területére „szállítsanak”, vagyis hozzanak be magyar nyelvű irodalmi, marxista-leninista és politikai tárgyú kiadványokat.³⁰

A mindenható pártvezetők

A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének alakulásában jelentős szerep jutott a kommunista hatalom által kinevezett vezetőknek, akiknek a kiválasztásában a helyi magyarság közvetlenül nem vehetett részt. A „vezéregyéniségek” kiemelése-

28 BALÁZS S., 1995. 85. old.

29 ДОВГАНІЧ О. – ШЕКЕТА А. – ДЕЛЕГАН М.: Возз’єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород, 2000. Видавництво «Закарпаття», 93. old.

30 НОВІКОВ М. – СЛАВИК О.: Радянське Закарпаття 1946–1958. Документи і матеріали. Ужгород, 1985. Видавництво «Карпати», 81–83.old.

hez sok esetben elegendő volt a párttagság, a szakmai rátermettséget és az iskolázottságot még hosszú ideig nem vették figyelembe.³¹ A párt, a hozzá hű személyeket – többek között – magas fizetéssel jutalmazta. A magyarok által lakott falvakban a helyi mindenható pártvezetőket állandó nyomás és szigorú ellenőrzés alatt tartották a felsőbb szervek. *Ezen kívül mindent átszőtt a besúgói hálózat, amelynek jelentős szerepe volt (és van) a kárpátaljai magyar kisebbség napjainkban is tapasztalható megosztottságában.* A hajdani kolhoz-elnököket, a helyi pártvezetőket még a kolhoz-gyűléseken és a községi tanácsuléseken és megfigyelték. Ezért előfordult, hogy komoly büntetést kaptak, még hozzá az ülésen résztvevő, a besúgói jelentést készítő személy javaslatára. Egy példa: a Beregszásztól hét km-re található, csaknem színmagyar lakosú Beregdéda község kolhozának az elnökétől egy besúgó 70 munkanap (két és fél hónap) járandóság (pénz és termény) levonását javasolta a felső vezetésnek, mert az úgymond, „nem tartja be” a kolhoz alapszabályait. A jelentés szerzője ugyanis a közös gazdaságban uralkodó kusza állapotokat az azt irányító elnök mulasztásának tekintette.³²

Gyakori volt, hogy a járási vagy a kárpátaljai megyei pártsajtóban egyes helyi vezetőkre nyomást akarván gyakorolni, lejárató cikkeket közöltettek róluk a minél gyorsabb „szovjetizálás” érdekében. Az egyik esetben a Munkácsi járás pártbizottság került pellengére „a mezei munkák elhanyagolása miatt”.³³ Máskor a kommunista párt Huszti járásának titkárát rótták meg azért, mert „felületesen és pontatlanul tartották meg a pártgyűlést”.³⁴ Egyes magyar községeket azért bírálta, mert nem lelkesedtek az államkölcson jegyzésében.³⁵ A magyar falvak vezetői között is akadtak olyanok, aki túlteljesítették a párt elvárásait. Az említett Beregdéda kommunista párttitkára a csaknem színmagyar településre *szláv lakosok betelepítését kérte*, mondván, a helyi magyarság nem fogékony a szocializmus eszméire.³⁶

A kolhozosítás

Az 1946-ban kezdődött erőszakos kolhozosítás során a magyar kisebbség olyan termelőeszközöket (ló, ökör, ólak, földművelő gépek, stb.) és vagyont veszített el, amelyeket több nemzedék gyűjtött össze. A szovjet típusú közös gazdaságokba való kényszerítését jelentős mértékben elősegítette a kommunista terror továbbra is jól érzékelhető légköre, az állami propaganda miatt a magyar közösség fokozódó elszigetelődése a helyi többségi ukrán/ruszin nemzettől, illetve a „szovjet” hatalomtól, valamint a magyar értelmiség, a politikai vezetőréteg hiánya. Mindezek együttes hatása következtében a kisebbségi helyzetbe került

31 Kárpátalja 1919–2009. Történelem, 2010. 219. old.

32 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL). Fond P-1156., op. 3., od. zb. 7., sztr. 4. (old.)

33 HORECKI: Ahol irányítás helyett üléseznek. In. *Kárpáti Igaz Szó* (Ungvár). 1948. április 3. (68. sz.), 2. old.

34 KASZILOV M.: Amikor a napirendet felülről diktálják... In. *Kárpáti Igaz Szó*. 1947. július 8. (136. sz.), 2. old.

35 Folyik az államkölcsonjegyzés. In. *Vörös Zászló*. 1946. május 6. (37. sz.) 1. old.

36 Körzeti kultúrmunkások gyűlése Beregszászon. In. *Vörös Zászló*. 1946. július 14. (52. sz.), 2. old.; JÁSZIK József: Dedovo [Beregdéda] javulás útján. In. *Vörös Zászló*. 1946. augusztus 25. (69. sz.), 2. old.

magyarság évtizedekig nem tudta megszervezni a saját nemzeti érdekvédelmét.

Kisebbségi létben a saját anyagi javaktól, a *tulajdontól való megfosztás* egyértelműen nemcsak társadalom (és a politikai) élet peremére szorítja, „marginalizálja” a közösséget és annak tagjait, hanem megbontja annak önazonosság-tudatát, és hosszabb-rövidebb távon a többségi nemzetbe való beolvadásra kényszeríti. A szociálpszichológia szerint mindez egyet jelent a közösség asszimilációjával. Miközben van válaszút: beletörődés a helyzetbe vagy lázadás.³⁷ Kevésbé ismert tény, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség a szűk a lehetőségeihez mérten, és a maga módján mégis egyfajta „lázado” magatartást tanúsított 1947. és 1950. között a kolhozosítás a második szakasza idején. Méghozzá olyan években, amikor az új mezőgazdasági termelési forma bevezetése folyamán a kommunista hatalom gyakorlatilag nem tűrt el semmilyen ellenkezést.

A sajátos ellenállás, a „lázado” eredményei

Néhány magyar falusi közösség ennek ellenére mégis megtalálta a módját annak, hogy visszautasítsa a ráerőszakolt a közös mezőgazdasági munkát. Több esetben előfordult, hogy a kolhoztagok tömegesen nem jelentek meg a kiadott földterület megművelésén.³⁸ Az erőszak nélküli ellenállás előbbi formáját párt-sajtó azonnal megbélyegezte, és „kapitalista csökevényeknek,” a résztvevőit „kulákelemeknek” nevezte. Sőt a párt-sajtó a közös gazdálkodás útjában álló legnagyobb akadálnak kiáltotta ki a magyarságot, mert még 1948 elején is a Beregszászi (Berehová) járásban, például Beregdéda és Gát községekben a kolhoz megszervezése egyhelyben topogott.³⁹ Emiatt a kárpátaljai (megyei) pártlap újabb támadást indított: „*Szavak helyett tettekre van szükség. Nem tűrhető, hogy egyes elvtársak, pártkönyvvel a zsebükben, tétlenül nézik a kulákelemek propagandáját és hogy a kezdeményező csoportok egy helyben topognak, mint Gáton és Dédában*”.⁴⁰

A magyar települések „lázadoására” a járási és a megyei pártszervezetek több intézkedéssel válaszoltak. A magyar falvakat lejárató, kipellengérező sajtóhadjárat közben felgyorsították a Kárpátok hegyvidéki tájairól, a hegláncolat keleti túloldaláról és a távolabbi vidékekről az ukrán és oroszok lakosság betelepítését. A központi hatalom 1945-től 40 ezer (!) kommunista párttagot irányított „a burzsoá mételeytől fertőzött” Kárpátalja „ideológiai megsegítésére”. Ezen kívül az ún. kulákok ellen bírósági pereket indítottak, a kolhozokkal legkeményebben szembe forduló gazdák nagy részét viszont már 1947-től államhatalmi intézkedéssel, hatóságilag Ukrajna belső területére, a Donyeci-szénmedencébe, Dombászra hurcolták munkaszolgálatra.

Sajátos ellenállási formáival a kárpátaljai magyarság több eredményt is elért. Először is megcáfolta azt a szociálpszichológiai állítást, miszerint egy ki-

37 BALÁZS S., 1995. 186–187. old.

38 KTÁL Fond P-1156., op. 3., od. zb.7., sztr. 6–7. (old.)

39 CSANÁDI György: Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár, 2004. Poliprint, 200. old.

40 A falu szocialista átalakulásáért. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1948. február 13. (31. sz.), 3. old.

sebbség „marginalizálása” hosszú távon egyet jelent a közösség beolvadásával a többségi nemzetbe. Esetünkben ez nem így történt, mert „bezárkózott” falusi életterébe és megőrizte anyanyelvét. A kárpátaljai etnikumok közül végül a magyar asszimilálódott a legkevésbé. Évtizedek múltán, 1989-ben a magyar nemzetiségűeknek mindössze 0,6%-a tartotta anyanyelvének az orosz, 2%-a pedig az ukránt.⁴¹ Miközben 1944–1945 fordulójától az orosz nyelv egyre kiváltságosabb helyzetbe került, és meghatározó nyelvvé vált az élet minden területén. A helyi szláv őslakosság, a ruszinok (rutének) nyelvét viszont hatóságilag betiltották, illetve az ukrán nyelv egyik nyelvjárásává minősítették. Eközben Ukrajnában, mint szovjet tagköztársaságban fokozatosan az ukrán nyelv is hátrányba került az oroszsal szemben, a kárpátaljai magyar viszont még rosszabb helyzetbe. A hatóságok csak az elhúzódó kolhozosítással kapcsolatos erőteljes agitációs- és propagandamunka idején engedélyezték a magyar falvakban a helyiek anyanyelvének korlátozott hivatalos használatát.

* * *

Kosztyó Gyula történész, doktorandusz (Kárpátalja). 1986-ben született a kárpátaljai Beregdéda községben (Beregszászi járás), jelenleg is itt él a családjával. Középiskolai tanulmányait a Técsói Református Líceumban végezte (2001–2004), majd a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatója, ahol 2008-ban történelem és földrajz szakon „baccalaureus”, 2009-ben történelemből „specialist” képesítést szerzett. Ezután 2011-ben felvételt nyert a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola gazdaság-, politika- és régiótörténeti műhelyébe. 2014 szeptemberében abszolvált, jelenleg a doktori értekezésének készítése mellett, más történelmi tárgyú kutatásokat is végez. Közben, 2012-től napjainkig a Beregdédei Általános Iskolába tanára. Szakmai gyakorlat: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet (2013. júl. – szept.). Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont kutatója (2015. febr. – 2016. febr.) Tagságai, 2013-tól: Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége, Tudományos Ismeretterjesztő Társaság. *Főbb művei*: Az Ungvári Kémelhárító Osztály jelentései Kárpátaljáról 1939–1944. In. *Scientia Denique* (Ungvár), 2011. 1. szám, 28-37. old.; Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján 1940–1944 között. In. *KMMI-füzetek XVIII*. Ungvár, 2014. 43 old.

⁴¹ Kárpátalja 1919–2009. Történelem, 2010. 259. old.